
Teksten in herdenkingsbijeenkomsten

Voor 'elk wat wils' of richten op grootste gemene deler?

Veel zorginstellingen houden tegenwoordig ongeveer één of twee keer per jaar een herdenkingsbijeenkomst, herdenkingsdienst of gedenkdag. Er is nog maar weinig onderzoek gedaan naar de manier waarop dit soort bijeenkomsten vormgegeven en ervaren worden. Caroliene van Waveren Hogervorst, Wim Smeets en Bob Becking hebben gekeken naar de tekstkeuze. De onderzoeksvraag was: Waar streven geestelijk verzorgers naar bij de keuze van teksten voor herdenkingsbijeenkomsten?

Caroliene van Waveren Hogervorst, Wim Smeets en Bob Becking

EEN GEESTELIJK VERZORGER ZEI LAATST: 'In het verpleeghuis waar ik werk, is het niet gebruikelijk dat religie een rol speelt tijdens de herdenkingsbijeenkomst die we elk half jaar houden. Ik snap dat en tegelijk denk ik ook dat we sommige mensen te kort doen door geen enkel gedicht voor te dragen waarin iets tot uiting komt van Gods trouw of Zijn Licht... Het voelt een beetje dubbel voor mij. Ik ben er nog niet helemaal uit.' Is het beter teksten in herdenkingsbijeenkomsten te laten aansluiten bij de 'grootste gemene deler', zodat niemand aanstoet neemt aan bepaalde woorden en uitdrukkingen? Of zitten de aanwezigen juist te wachten op die éne tekst die precies weergeeft hoe zij leven en dood ervaren?

Caroliene van Waveren Hogervorst onderzocht deze vragen in haar afstudeerscriptie. De uitkomsten ervan kunnen geestelijk verzorgers helpen nadenken over hun toekomstige tekstkeuzen voor herdenkingsbijeenkomsten.

Herdenkingsbijeenkomsten

Het gaat om bijeenkomsten waarin cliënten enige tijd na hun overlijden worden herdacht. De bijeenkomsten zijn vooral bedoeld voor nabestaanden, maar ook voor medebewoners en medewerkers. De organisatie ligt meestal mede in handen van de geestelijk verzorger. In het programma zijn vaak de volgende elementen terug te vinden: het noemen van de namen van de overledenen, de

gelegenheid een kaarsje aan te steken, het voorlezen van gedichten en andere teksten, muziek en een overweging. Hieronder bespreken we eerst een deel van de gebruikte literatuur, daarna de opzet en resultaten van ons onderzoek.

Grondfuncties en rouw

Volgens Clebschen Jaekle kunnen in alle pastorale activiteiten vier grondfuncties aangewezen worden: *helen*, *bijstaan*, *begeleiden* en *verzoenen* (Hoekstra en Smeets, 2001). Topper (2003) beschrijft deze grondfuncties als volgt: *Helen* betekent de cliënt doen herstellen naar een voorgaande gezonde staat, emotioneel of spiritueel, naar evenwicht en vrede. *Bijstaan* is door middel van empathie en troost bij de cliënt blijven, met zijn of haar pijn zodat de cliënt kan volhouden of een basis kan vinden om verder te gaan. *Begeleiden* wil zeggen: de cliënt helpen bij het maken van keuzes door middel van luisteren, informatie of advies. En onder *verzoenen* verstaat Topper verbroken relaties helpen herstellen tussen de cliënt en een andere persoon, de gemeenschap, God of zichzelf, zodat de cliënt innerlijke vrede voelt.

Je bekent als geestelijk verzorger kleur in de tekstkeuze

De grondfuncties zijn onder meer in het geding bij de begeleiding van mensen in 'life events', zoals verlieservaringen. Het verlies van een dierbare verwerken raakt volgens Polspoel (2010) de identiteit van een mens. 'De situatie van het verlies wordt niet opgelost, de persoon verandert, omdat hij de pijn van het verlies geleidelijk kan loslaten en een nieuwe zin en betekenis kan vinden' (Polspoel 2010: 17). Polspoel onderscheidt verschillende deeltaken, ook wel componenten van het rouwproces genoemd. Deze deeltaken worden tegelijkertijd, maar wisselend in intensiteit beleefd.

De eerste deeltaak betreft het cognitief verwerken van het verlies. Verstand en gevoel botsen; het gevoel wil het verlies ontkennen; vaak is er een gevoel van verdoofdheid. Het kost energie om het verlies echt onder ogen te zien. Ten tweede moet

de pijn beleefd worden om geleidelijk te kunnen afzwakken; dit is de emotionele deeltaak. Het karakter van de emoties verschilt per persoon: boosheid, verdriet, frustratie, angst, onmacht of wanhoop. Sommigen lijken de pijn te koesteren, anderen vermijden pijn; uiteindelijk zal hierin een weg gevonden moeten worden. Polspoels derde deeltaak betreft de gedragscomponent: de situatie moet gehanteerd worden, een nieuwe plaats in de wereld herontdekt, de levenswijze aangepast. Hiertoe behoort ook het omgaan met naasten en het sociale netwerk; de één sluit zich af, de ander heeft veel behoefte aan contact. Ten slotte is er de spirituele deeltaak: het opnieuw vinden van zin en betekenis. Verwachtingen en idealen moeten worden bijgesteld, waarden herijkt. Niet alleen sociale verbondenheid kan veranderen maar ook een eventuele relatie met God.

Er is volgens ons geen één op-één-verband tussen de vier grondfuncties en de rouwtaken die Polspoel onderscheidt. Wij denken wel dat de grondfuncties *bijstaan* en *helen* met name uitgeoefend worden wanneer een geestelijk verzorger een rouwproces wil ondersteunen; de grondfunctie *bijstaan* bevordert volgens ons daarbij met name de emotionele rouwtaak en de grondfunctie *helen* de spirituele rouwtaak.

Deelvragen

De hoofdvraag van ons onderzoek was, zoals hierboven ook aangegeven: Waar streven geestelijk verzorgers naar bij de keuze van teksten voor herdenkingsbijeenkomsten?

Twee van de deelvragen die we daarbij stelden, waren: welke van de vier grondfuncties zijn te herkennen in de bedoelingen van de geestelijk verzorgers met de teksten? En welke criteria hanteren de geestelijk verzorgers bij de keuze van teksten? We beperken ons bij het laatste tot een bespreking van één criterium, namelijk 'universaliteit'. Wij verstonden daaronder dat *alle* teksten *alle* aanwezigen aanspreken en dus – voor zover dat kan – levensbeschouwelijk zo neutraal mogelijk zijn. Een voorbeeld van wat wij een universele tekst noemen, is het lied 'De Steen' van Bram Vermeulen. Eén van de voordelen van universele teksten is dat niemand zich buitengesloten hoeft te voelen. De uitspraak van de geestelijk verzorger in de opening

van dit artikel wijst op mogelijke nadelen van deze optie, namelijk het tekortdoen van mensen. Is het niet beter te kiezen voor een *verscheidenheid* aan teksten, waarin verschillende soorten levensbeschouwelijke kleur te herkennen zijn? Overigens beseffen we dat het onderscheid tussen een universele tekst en een traditionele tekst niet altijd zo sterk is als wij hier nu suggereren. Wij gaan daar niet verder op in; het gaat ons om de richting waarin mensen denken.

Een kleine meerderheid kiest voor een geheel van universele teksten

Naar deze vragen hebben we zowel kwantitatief als kwalitatief onderzoek gedaan bij geestelijk verzorgers. De eerste auteur heeft met zes geestelijk verzorgers uit verschillende zorgwerkvelden en van verschillende denominaties een interview gehouden van ongeveer een uur. Daarnaast hebben twintig geestelijk verzorgers een vragenlijst ingevuld met een aantal open vragen en een aantal gesloten vragen.

Resultaten

De geestelijk verzorgers die meededen aan het onderzoek, stellen de grondfunctie *bijstaan* voorop. Ze vinden het allemaal allereerst belangrijk om door de herdenkingsbijeenkomst de nabestaanden te helpen *volhouden*. Ze willen de gelegenheid geven stil te staan bij de overledene en het verdriet door het verlies. Een humanistisch raadsvrouw in een kinderziekenhuis:

'Want dan zeg ik; troost is niet het wegnemen van verdriet, maar juist het herkennen en erkennen van verdriet. Zodat je je niet zo alleengelaten voelt.'

Van de drie andere grondfuncties vinden de respondenten vooral *helen* van toepassing; zij willen bijdragen aan herstel en nieuw evenwicht. Een protestant geestelijk verzorger in een algemeen ziekenhuis:

'Zorg houdt niet op bij het overlijden. (...) Het ongelooflijk ingrijpen als iemand overlijdt, dat we als ziekenhuis

daar bij stilstaan... en daar ook vorm aan willen geven. Wanneer dat voor hen goed is om nog eens op die plek te komen waar zo veel gebeurd is, dat dat heilzaam, helpend kan zijn.'

Een herdenkingsbijeenkomst vervult volgens de geestelijk verzorgers vooral een rol bij wat Polspoel de emotionele rouwtaak noemt. Beoogd wordt het verwerken van de pijn, het ervaren van troost. Veel minder spreken respondenten over het zoeken naar nieuwe zin en betekenis, de spirituele rouwtaak. Slechts een enkeling ziet het aan dragen van betekenis, het schetsen van een breder kader, expliciet als doel van een herdenkingsbijeenkomst. Dit sluit aan bij het hierboven genoemde accent op de grondfunctie *bijstaan*.

Misschien is de geringere nadruk op de zingevingkant te verklaren vanuit de uiteenlopende betekenisgeving aan het leven van de aanwezigen tijdens een herdenkingsbijeenkomst. Toch beken je als geestelijk verzorger kleur in de tekstkeuze. In ons onderzoek zijn twee richtingen te onderscheiden. Een kleine meerderheid van de geïnterviewden kiest voor een geheel van universele teksten, het andere deel voor levensbeschouwelijke *verscheidenheid* aan teksten. Geestelijk verzorgers die kiezen voor louter universele teksten, putten bewust niet uit bronnen van bepaalde tradities. Een protestants geestelijk verzorger in de ouderenzorg:

'Een stuk uit de Bijbel of van een profeet of boeddhist zou ik niet doen. Mensen die dat herkennen, zouden dat kunnen afwijzen, alleen op grond daarvan. Je kunt Bijbelteksten verzinnen waar God niet in voorkomt, maar toch spreek je dan wel een bepaalde doelgroep aan en kan de rest zich uitgesloten voelen, dat vind ik niet kunnen, nee.'

En een humanistisch raadsvrouw in een kinderziekenhuis:

'We zoeken naar teksten waar essentiële of levensbeschouwelijke noties in voorkomen maar (...) die niet specifiek naar een bepaalde traditie verwijzen.'

Geestelijk verzorgers die eerder streven naar teksten uit verschillende tradities zien het anders. Een protestant, werkzaam in een psychiatrisch centrum, zegt:

‘Het kan ook een mix zijn van teksten, dat je niet het heel algemeen gaat houden, dan wordt het vaak ook nietszeggend.’

Een protestantse respondent in een kinderziekenhuis verzoekt de nabestaanden zelf teksten aan te dragen en nodigt hen uit open te staan voor andersoortige invullingen:

‘En ook dat we dat expliciet benoemen, dat mensen allemaal heel verschillend zijn, dat daarom de bijdragen ook heel verschillend zijn, want iedereen beleeft anders, dat we daarmee ook impliciet een beroep doen op het begrip van mensen als er iets gezegd of beluisterd wordt wat hen absoluut niet aanspreekt.’

Discussie

Op basis van ons onderzoek zien wij argumenten voor beide benaderingen inzake tekstkeuze. De keuze voor traditionele verscheidenheid van teksten – dus juist geen universele teksten – past goed bij de hedendaagse levensbeschouwelijke bricolage. Waar mensen vroeger zich voor het leven thuis voelden bij één levensbeschouwing, houden zij zich nu voor bepaalde perioden of voor bepaalde problemen bezig met religie of spiritualiteit en putten daarbij uit verschillende bronnen. Wanneer in de bijeenkomst de taalvelden van diverse tradities te horen zijn, zullen veel mensen zich aangesproken voelen. Dat kan helpen bij het betekenis geven aan het verlies, het volbrengen van de spirituele rouwtaak. Op die manier kunnen aanwezigen wellicht niet alleen een vorm van *bijstaan* ervaren, maar kunnen de hun aansprekende teksten ook een *helend* karakter hebben. Of is dit een ijdele wens, gezien de haast individualistische spirituele voorkeuren van mensen? Een bijkomend risico van deze benadering is een ‘voor elk wat wils’-uitstraling, met weinig samenhang. Dit lijken ons vragen voor nader onderzoek in de toekomst.

Een argument voor universele teksten is dat je daarmee niemand voor het hoofd stoot. Iedere aanwezige kan ervaren dat de voorganger hen wil bijstaan bij het verdriet. Het gebruik van universe-

le teksten maakt het wellicht ook gemakkelijker om een opbouw in de bijeenkomst aan te brengen. Eén van de geestelijk verzorgers zorgt er bijvoorbeeld voor dat de eerste drie gedichten gaan over afscheid nemen en sterven en de laatste drie over terugkijken op het leven en verder leven met de herinneringen.

Deel geestelijk verzorgers kiest verscheidenheid aan traditionele teksten

Speelt de levensbeschouwing van de geestelijk verzorger zelf nog een rol? Geestelijk verzorgers in het algemeen hebben een meer immanente dan transcendente visie op lijden en dood, dat wil zeggen dat zij vooral benadrukken dat lijden en dood bij dit leven horen en minder speculeren over een leven na de dood bij God (Smeets 2006). Wellicht hechten zij minder aan teksten waarin expliciet een bedoeling van het lijden wordt uitgedrukt, of geloof in een leven na de dood. Een meer ‘immanente overtuiging’ maakt het gemakkelijker te kiezen voor een ‘algemeen menselijke’, universele insteek in de tekstkeuze. Anderzijds: bij geestelijk verzorgers valt net zo goed als bij anderen ‘levensbeschouwelijke bricolage’ te herkennen. Dit verklaart wellicht dat ook een aanzienlijk deel van de geestelijk verzorgers in ons onderzoek kiest voor een verscheidenheid aan traditionele teksten.

Vooralsnog is – tot nader onderzoek – niet duidelijk wat beter is: kiezen voor universaliteit of voor verscheidenheid. De geestelijk verzorger die wij in het begin van dit artikel citeerden zou dus ook voor (enige) verscheidenheid kunnen kiezen, zeker als dit vergezeld gaat met het uitspreken van de wens dat de aanwezigen de verschillende zienswijzen respecteren en zich openstellen voor nieuwe invalshoeken. In een volgende bijdrage hopen we ook het perspectief van de deelnemers te betrekken in de reflectie op de betekenis van herdenkingsbijeenkomsten.

Caroliene van Waveren Hogervorst heeft in 2013 de master Theologie en geestelijke verzorging van de Universiteit Utrecht behaald. Ze is werkzaam als lerarenop-leider bij de Graduate School of Teaching van de Univer-siteit Utrecht en op basis van een werkervaringsplaats als medewerker bij het Expertisenetwerk Levensvragen en ouderen van Vilans, eveneens in Utrecht. Wim Smeets is universitair docent geestelijke verzor-ging aan de Universiteit Utrecht en hoofd van de Dienst Geestelijke Verzorging en Pastoraat van het Rad-boudumc te Nijmegen.

Bob Becking is hoogleraar oude testament aan de Universiteit Utrecht.

Laatstgenoemde auteurs waren de begeleiders van de eerstgenoemde auteur bij het schrijven van de scriptie waarop deze publicatie is gebaseerd.

Literatuur

Hoekstra, M., en W. Smeets (2001). “‘Ze weten na vijf minuten toch niet meer dat je bent geweest.’ Grondfuncties van pastoraat bij dementerende bewoners in een verpleeghuis’, *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* nr. 18, 31- 40.

Polspoel, A. (2010). ‘Geestelijke verzorging bij verliesverwerking’, *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* nr. 13, 16-25.

Smeets, W. (2006). *Spiritual Care in a Hospital Setting. An Empirical-theological Exploration*. Leiden: Brill.

Topper, C. (2003). *Spirituality in Pastoral Counseling and the Community Helping Profession*. Binghamton: The Haworth Press.

Waveren Hogervorst, C. van (2013). *Ruimte voor rouw en iets van perspectief...*

Waar geestelijk verzorgers naar streven bij de keuze van teksten voor herdenkingsbijeenkomsten. Afstudeerscriptie Master Theologie en Geestelijke Verzorging, Universiteit Utrecht.

leder uniek

